

Současnost a budoucnost ochrany přírody

Probíhající diskuze v souvislosti s návrhem nového zákona o národním parku Šumava podtrhují nutnost vyjasnit si některé zásadní otázky ochrany přírody (OP). Zatímco v 90. letech minulého stol. se zdálo, že se OP dostává stále zřetelněji do popředí zájmu člověka v našem postkomunistickém světě, v posledních letech pozorujeme pravý opak, jímž je preference okamžitých ekonomických zájmů. Zdá se tedy, že se rozchází směřování České republiky a převažující vyspělé části Evropy, kde již v 70. a 80. letech 20. stol. probíhal proces uvědomění si významu nenarušené přírody a příznivého životního prostředí obyvatelstvem. To čím dál tím víc tlačilo na politické vedení svých zemí, aby byly podnikány i zákonné kroky na OP. Celé dění vyústilo v přijetí mnoha mezinárodních právních předpisů i na úrovni Evropské unie.

Člověk si stále více uvědomuje, že přírodní prvky ve svém okolí nahrazuje prvky umělými, tedy, že mizí řada druhů dříve běžných, ztrácí se mnoho společenstev i celých ekosystémů, mění se charakter krajiny. Proto se snaží uplatňovat ochranu přírody, tedy soubor činností, které mají zajistit udržení toho mála, co dosud nebylo výrazně zasaženo, případně zajistit obnovu krajiny a ekosystémů, aby v nich mohly vzácné druhy a společenstva přežít.

Z hlediska právního se současná OP v České republice řídí zákonem 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů. Zákon doplňuje prováděcí vyhláška 395/1992 Sb. ve znění vyhlášky 175/2006 Sb. Zákon rozlišuje obecnou a zvláštní ochranu přírody. Obecná OP je ochranou všech druhů rostlin včetně hub a živočichů před vyhubením (se zahrnutím snížení jejich genetické variability, vymizení dílčích populací, nebo zničení jejich ekosystému). Zvláštní OP

je dále rozlišena na územní a druhovou ochranu. S OP jde ruku v ruce ochrana krajiny, přičemž tu lze též brát jako nedílnou součást OP. To je zřejmé, pokud OP spojíme s ochranou biodiverzity, protože tu můžeme studovat na třech základních úrovních – populace (genetická diverzita), ekosystém nebo společenstvo (druhová diverzita) a krajina.

V současném pojetí se OP rozpadá do minimálně dvou směrů, jimiž jsou ochrana druhová, soustřeďující se na organismy vyjmenované v již zmíněných vyhláškách 395/1992 Sb., resp. 175/2006 Sb, ale obecněji i druhy různých červených seznamů, a ochrana územní, která má za cíl zajistit „příznivé“ podmínky v celém území, tedy v určitém vymezeném krajinném segmentu (zkráceně v krajině). V následujícím textu je pozornost věnována především směru druhému.

Územní OP se provádí v rámci určitých krajinných segmentů, které byly vytypovány jako důležité, protože hostí (aktuálně či potenciálně) ohrožené druhy, vyskytují se v nich ohrožená společenstva nebo jsou významné z hlediska typologie krajiny. Podle rozsahu těchto krajinných segmentů se pak vyhláší maloplošná chráněná území (např. přírodní rezervace) nebo velkoplošná chráněná území (národní parky – NP a chráněné krajinné oblasti – CHKO).

Ochrana přírody (nature conservation) je něco jiného než ochrana životního prostředí (environment protection). Zatímco první obor může, ale nemusí být chápán antropocentricky, druhý bývá za antropocentrický považován vždy. Nevyjasněnost uplatnění antropocentrismu z hlediska OP vede k řadě problémů již při rozhodování, co má být předmětem ochrany a jaké prostředky použít v chráněných územích. Aplikace antropocentrismu v OP má

dalekosáhlé důsledky na celý předmět ochrany přírody, jak je patrné z tab. 1.

Antropocentrický přístup k ochraně přírody (AP-OP) vychází z představy, že člověk je pánem světa, vše může řídit. Současně si však uvědomil, že přírodu potřebuje k svému (příjemnému, pohodlnému) životu, že ji může i ekonomicky využívat. Druhý, obecný (neantropocentrický) přístup (OP-OP) se odvíjí od skutečnosti, že člověk postoupil na vyšší úroveň uvědomění si sebe sama, kdy pochopil, že se nesmí snažit ve svém okolí ovlivňovat vše. Není tedy již pánem světa, ale je jeho pouhou součástí. Navíc potřebuje k úspěšnému (trvalému) životu neporušenou přírodu. Tento přístup nelze označit za značně idealisticky pojmovaný biocentrismus. Cílem OP-OP je uchování přírodních hodnot, které mohou být aktuálně nebo potenciálně výhodné pro lidstvo (lidskou společnost, člověka). Některé zásadní rozdíly obou přístupů jsou shrnuty v tab. 1.

U OP-OP se jasně ukazuje, že celé (např. státní) území musí být rozděleno na (většinové) segmenty, kde je prioritou člověk (k nim patří i chráněná území typu CHKO), a segmenty „divočiny“ s prioritou OP (typicky jde o národní parky), kde se člověk

1 Z hlediska biodiverzity cenné luční porosty představují biotopy závislé na lidské činnosti. Jejich ochrana proto musí vycházet z antropocentrického přístupu. Měla by se tedy uskutečňovat primárně v krajině určené pro hospodářské využití – typickým příkladem může být Předšumaví (na snímku louky s kosatcem sibiřským – *Iris sibirica* v okolí Chrobol) – nejčastěji v rámci chráněných krajinných oblastí nebo řady maloplošných chráněných území.

2 Lesy s druhovou skladbou dřevin blízkou přirozenému složení představují ekosystémy, které jsou schopné regenerace i po silné disturbanci – na snímku příklad z okolí Plešného jezera na Šumavě. V takových ekosystémech by se měl uplatňovat výhradně obecný (neantropocentrický) přístup k ochraně přírody, který je typický pro národní parky a některé (národní) přírodní rezervace. Snímky K. Matějky

Tab. 1 Základní rozdíly mezi antropocentrickým a obecným přístupem k ochraně přírody. Orig. K. Matějka

Otázka	Antropocentrický přístup	Obecný přístup
Je člověk součástí chráněné krajiny?	Ano	Ne, člověk je však považován za faktor krajiny (negativně) ovlivňující.
Jaký je cílový stav chráněné krajiny?	Přírodně vyvážená krajina, která je vhodným prostředím pro život člověka.	Přírodní krajina, která nemusí být v souladu s obecným lidským povědomím o „přívětivé“ krajině.
Jak dosáhnout cílového stavu?	Pečlivým hospodařením a usměrňováním procesů	Umožněním přírodních procesů a maximálním vyloučením všech lidských zásahů
Postavení ochrany biodiverzity	Primární, s nejvyšším významem	Sekundární – biodiverzita je chráněna především tím, že přírodní procesy zajišťují vhodné životní prostředí pro klíčové organismy.
Postavení přírodních procesů	Tyto procesy sice probíhají, ale jsou modifikovány lidskou činností, která má být cílena na ochranu biodiverzity.	Primární, s nejvyšším významem
Jaká je stabilita chráněných ekosystémů?	Nízká	Vysoká
Typický příklad chráněného území	CHKO Třeboňsko	Velké lesní národní přírodní rezervace. Zde by měl být zařazen i NP Šumava s výjimkou území III. zóny.
Proč člověk přírodu chrání?	Aby udržel krajinu ve stavu, který považuje za příznivý.	Protože si uvědomil, že svou existencí a činností přírodu ničí v její původní podobě a přitom „přírodní“ krajina, její ekosystémy a druhy v nich žijící mohou být pro člověka užitečné.

může stát pouhým návštěvníkem a pozorovatelem. Původní obyvatelstvo zde zaměřuje svou ekonomickou činnost na podporu takové návštěvnosti a na ochranu přírody. Dále je povolena pouze taková ekonomická činnost, která není svázána s krajinou (resp. s místními pozemky). Ideální je národní park bez trvalého obyvatelstva (příklad NP České Švýcarsko). Dosud však pojem divočina nebyl dostatečně odborně diskutován, a zvláště ne v kontextu střední Evropy, kde se prakticky nevyskytují krajinné segmenty přímo či nepřímo (aktuálně nebo historicky) nezasažené lidskou činností.

Předmětem ochrany založené na AP-OP jsou typicky jednotlivé druhy nebo ekosystémy, dokonce i ty, které jsou adaptované či přímo podmiňené lidskou činností (např. louky). Chráněna bývá i celá kulturní krajina včetně lidských výtvarů („tradiční“ zástavba, drobné objekty v krajině, např. kapličky). Cíle OP je dosahováno pečlivým hospodařením a usměrňováním procesů. Vliv přírodních procesů může být snížen, aby se povedlo udržet cílový stav ekosystémů. Ty jsou závislé na neustálém managementu. Jakákoli jeho změna vede ke změně stavu ekosystémů. Je-li však management volen tak, aby byl ekosystém udržován v určitém stavu, může se zdánlivě jevit jako stabilní.

Naproti tomu v OP-OP jsou předmětem celé krajinné segmenty nebo jejich komplexy a všechny ekosystémy v tomto segmentu (v těchto segmentech). Cílů OP se dosahuje umožněním přírodních procesů a maximálním vyloučením všech lidských zásahů. Součástí přírodních procesů jsou i disturbance způsobené např. požáry, větrem, sněhem, hmyzem a patogeny. Vysoká stabilita ekosystémů však neznamená, že budou neměnné v čase. Běžně se mohou vyskytovat zmíněné přirozené disturbance. Dynamická stabilita ekosystémů ale vždy povede k jejich návratu do přirozeného stavu.

Oba přístupy mohou vést k ohrožení některých přírodních prvků. Zatímco AP-OP zpravidla nemusí znamenat ochranu přírodních procesů, OP-OP nevede k ochraně druhů a ekosystémů vázaných na lidskou činnost.

Liší se také jejich ekonomická náročnost – náklady na ochranu založené na AP-OP jsou v čase poměrně stabilní, ale

většinou vysoké. Zato počáteční náklady OP-OP jsou vysoké, protože je potřeba do nich zahrnout ekonomickou ztrátu většiny výnosů produkovaných v území. Následující náklady jsou však velmi nízké, omezené pouze na zajištění izolace chráněného území od jeho okolí. Je nutné odhlédnout od hypotetické ztráty zisku z využití území v dalších obdobích, protože jejich kalkulace může být i zavádějící – předpokládané zisky by se nemusely vůbec realizovat, ale naopak mohou vzniknout díky OP jiné zisky (ty je však také těžké předpovědět, tedy se s nimi nepočítá).

Základem OP-OP musí být „společenská dohoda“ o tom, že je možné v současné obývané krajině vymezit její část, která bude primárně vyřazena z hospodářských aktivit. To však nevylučuje, že dané území by nemohlo vytvářet určitý sekundární ekonomický prospěch např. tím, že se stane turistickým cílem (pro turistiku minimálně ovlivňující ekosystémy).

Taková společenská dohoda může být pouze výsledkem složitého společenského procesu založeného na dlouhodobé výchově a vzdělávání. Současně je nutné připustit, že legislativa OP musí mít obdobný statut jako např. ochrana práv menšin. Je sice možné (a současně i vhodné) o ochraně přírody široce diskutovat, ale nesmí být limitována názorem většiny. Nelze tedy připustit referendum k otázkám OP, které by ochranu omezovalo, stejně jako není přípustné referendum k otázkám daní. V tomto smyslu je potřeba také přistupovat k případným peticím občanů, které by se snažily prosadit omezení OP. Ta je totiž vždy skutečností omezující aktivity určité skupiny obyvatel. Vždy tedy zákonitě existuje skupina, která bude s OP nespokojena. Vhodné je, aby společnost zajistila určitou kompenzaci ekonomické újmy těchto obyvatel, důležité je ale nastavení výše takové kompenzace. Nemůže se odvíjet od požadavků postižených obyvatel, protože jejich nároky mohou růst neomezeně v závislosti na ochotě společnosti navýšit poskytovanou kompenzaci.

V současnosti je většinou společnosti obecně přijímán AP-OP. K přestupu na OP-OP však mnoho lidí není připraveno. V České republice k tomu chybí i výchova a vzdělávání. OP-OP dokonce naráží na odpor v liberálně ekonomických kruzích,

kteří upřednostňují okamžitý ekonomický přínos před trvale udržitelným společenským vývojem.

Snaha o přechod k OP-OP při současném nepochopení jejího významu ve velké části společnosti vede k tvorbě některých kompromisů ve stylu „budeme chránit přírodní procesy, ale než se nastartují, tak musíme zasahovat“ nebo „budeme zasahovat pouze omezeně“. Případně je chvíli uplatňován OP-OP, ale když je tlak proti němu velký, začne být upřednostňován AP-OP. Všechny tyto prvky můžeme doložit v nejjasnější podobě na příkladu národního parku Šumava.

Polarizace obou zmíněných přístupů k ochraně přírody je důležitá. Za řadou nedorozumění a sporů stojí právě to, že v konkrétním případě není výslovně řečeno, jaký přístup je (na dané lokalitě, v určité oblasti) upřednostňován a proč. Je to o to složitější, že v rozsáhlém území mohou existovat oba přístupy vedle sebe, ale nesmějí se prolínat v jediném krajinném segmentu. Zatímco v rámci druhové ochrany mohou být (alespoň za určitých podmínek) AP-OP a OP-OP kompatibilní, nemůže tomu tak být v případě krajiny. Při ochraně kulturní krajiny (obr. 1), která je produktem lidské činnosti a uchovává se pouze za podmínek přetrvávajících zásahů, je nezbytné vycházet z antropocentrického modelu. Velkoplošné přírodní ekosystémy a ekosystémy blízké přírodě (obr. 2), u nichž má být cílem ochrana přírodních procesů, je nutné spravovat na bázi OP-OP, nelze je tedy chránit současně s kulturní krajinou. Proto nelze do jediného právního předpisu zřizujícího národní park napsat, že park se zakládá pro ochranu přírodních procesů a současně též pro ochranu hodnotné kulturní krajiny, jak se někteří snaží prosadit v rámci přípravy nového zákona o NP Šumava. Z tohoto pohledu je pro další diskusi otevřená otázka možného vyhlášení národního parku Křivoklátsko. Jistě jde o hodnotné území, kde je park možno vyhlásit a tamní ekosystémy zcela ponechat přírodním procesům, čímž by vznikla perla unikátní v rámci celé střední Evropy. Jak však zajistit, aby takové území snesla ve svém středu zdejší lidská populace?

Tento text je zkrácenou verzí internetového článku publikovaného na www.infodatas.cz/public/OchrPrir2013.pdf.